

## Iz historije Bitunje u srednjem vijeku (Povodom 610. godišnjice prvog spomena u pisanim izvorima)

*Esad Kurtović*  
Sarajevo

Naselje Bitunja u srednjem vijeku pripada društvenim i upravnim cjelinama koje su imale značaj i poziciju manjih, lokalnih zajednica i predstavljale naseljena mjesta u okviru sitnijih vlastelinstava u srednjovjekovnoj Bosni. Pojavno, Bitunja se prepoznaje kroz nekoliko aspekata. Prije svega, poznata je po tome što se nalazi u blizini Stoca, naizgled značajnijeg u historiji i literaturi afirmativnijeg srednjovjekovnog središta. Druga važna značajka kojom se Bitunja prepoznaje je kroz vezivanje vlastele Šimrakovića za ovo naselje. Treća značajka su stećci na ovom području. U sva tri slučaja Bitunja se redovno navodi kao periferni odsjaj drugih i važnijih literarnih i historiografskih tema i obrada pa ima usputno i nedovoljno određeno spominjanje kada je srednji vijek u pitanju. Interesantno ime koje se lako uočava i pamti mogla bi biti četvrta značajka ovog naselja, pa time i značajan prostor za pokušaje rješavanja njegove etimologije. U njegovom tumačenju prepoznaje se osnova BIT, u značenju *stan*.<sup>1</sup> Svakako bi „stanište“ bilo lijepo i ilustrativno značenje koje bi se moglo povezati za ovo srednjovjekovno naselje.

U cjelini posmatrano, u dosadašnjoj literaturi izostala je zasebna obrada kojom bi se skrenula pažnja i ukazalo na egzistenciju i položaj ovog naselja u srednjem vijeku. U povodu obljetnice, 610. godišnjice prvog očuvanog spomena Bitunje u pisanim izvorima, ovdje pokušavamo sve poznato prezentirati na jednom mjestu u cilju boljeg sagledavanja samog naselja, što je pretpostavka za promatranje njegove pozicije u široj topografiji hercegovačkog područja, a i u vertikali

njegovog doprinosa u urbanom razvoju Hercegovine.

Smještaj Bitunje u blizini Stoca i pripadnost župi Dubravi u dosadašnjoj literaturi rezultirao je njegovim spominjanjem u obradama ovog naselja i ove župe.<sup>2</sup> Svi autori koriste se saznanjima o Bitunji do kojih je došao Mihailo Dinić u svome radu o humsko-trebinjskoj vlasteli na mjestu gdje je ovaj vrhunski istraživač medievalne građe govorio o Šimrakovićima.<sup>3</sup> Mada je imao namjeru da pretrese neobjavljenu arhivsku građu i najnoviji pristup Siniše Mišića, ostao je u konturama onoga što su dali njegovi prethodnici, prije svega Mihailo Dinić i Marko Vego.<sup>4</sup> Srđan Rudić ovom tematskom okviru pristupa usput, kroz obradu vlastele Šimrakovića prisutnih u ilirskim grbovnicima i značajno kroz pristup Vlatkovićima za koje su Šimrakovići bili povezani krajem XV i početkom XVI stoljeća.<sup>5</sup> Nemamo domaćih pisanih vrela za srednjovjekovnu historiju Bitunje. Materijalni ostaci, prije svega stećci, perom neimara Šefika Bešlagića, govore o tradiciji naselja i naseljenosti na ovom području i njegovoj vezanosti za ovo podneblje. Svi dosad poznati pisani podaci o Bitunji potječu iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Na osnovu njih kroz prizmu Bitunje moguće je sagledavati opće karakteristike međusobne upućenosti primorja i kopna, tj. privrednih veza Dubrovnika sa zaleđem.

\* \* \*

<sup>2</sup> Anđelić P. 1999, 191; Anđelić T. 1999.

<sup>3</sup> Динић 1967, 36-38.

<sup>4</sup> Мишић 1996, 162, napomena 89 na str 311. Uporedi, Vego 1981, 281-282, 289.

<sup>5</sup> Рудић 2006; 2008.

<sup>1</sup> Орачић 2011, 453-455.

Naselje Bitunja smješteno je na oko 12 km jugoistočno od Stoca uz putnu komunikaciju Stolac-Ljubinje.<sup>6</sup> Literatura ga samouvjereno smješta u konture župe Dubrave. Prema kartografskim prikazima radilo bi se o jugoistočnim granicama župe Dubrave, gdje su ucrtana moderna naselja Gornja i Donja Bitunja, a u blizini sjeverne granice župe Popovo.<sup>7</sup> Uprkos zaokruženim i prihvatljivim graničnim linijama župe Dubrave, u dostupnim izvorima se nikad ne spominje da se Bitunja nalazi u sastavu ove župe. Najveći problem za to predstavlja činjenica da su svi dosad poznati podaci o naselju Bitunja očuvani samo za XV stoljeće, a to je vrijeme kada stare župe, kakvim pripada i župa Dubrave, više nemaju niti ranije administrativne okvire niti raniji značaj, tj. tada su zahvaćene promjenama koje karakterišu usitnjavanje župa na širem području i vlast krupnih velmoža u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Tako je u XV stoljeću na prostoru ranije župe Dubrava jedino relevantno područje zapravo Vidovo polje, koje je aktualno poput ranijih župa u ranijem vremenu i čije ime prednjači u pisanim izvorima XV stoljeća kao prediona cjelina koja predstavlja srž ranije župe Dubrave.

Prvi poznati podatak koji bi se mogao vezati za Bitunju, a on je iz marta 1403. godine, govori o izvjesnom Radoslavu Bogdanoviću. Za njega je navedeno da je „de Bittugno Popaue“.<sup>8</sup> Kako izostaju pokazatelji o vezanosti Bitunje za župu Dubravu, navedeno bi jasnim pokazivalo da je Bitunja bila u sastavu župe Popovo. Ipak, ne možemo isključiti sve opcije koje izaziva ovaj podatak jer se i na području Popova dešavaju slična rastakanja starih župa i nastanci novih kao i u slučaju Dubrava. Bliže i poznatije područje Popova možda je bilo orijentir za definiranje smještaja u ovom podatku. Svakako ne možemo olako odbaciti ranije izvršena terenska istraživanja i postavke literature o naselju Bitunja u župi Dubravi, ali niti isključiti ovaj podatak, već sve navedeno ostaviti otvorenim pred budućim istraživačima

<sup>6</sup> Ranije je pripadalo općini Stolac, a danas pripada općini Berkovići i entitetu Republika Srpska (19 km od središta Berkovića).

<sup>7</sup> Karta srednjovjekovnih humskih župa, u: Anđelić-Sivrić-Anđelić 1999, na kraju knjige (kartu izradio Nikola Badanković).

<sup>8</sup> „Ego Radoslaus Bogdanouich de Bittugno Popaue” (5. 3. 1403. g.), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), Diversa Notariae, XI, 42v.

kojima će, pored pisanog vrela, od pomoći biti i nova terenska sagledavanja.

Prvi spomen Bitunje iz marta 1403. godine nije vrijeme nastanka naselja. Naselje je svakako starije, ali je, srećom, tada ušlo u vidokrug kancelarijskog bilježenja. U svakom slučaju, Bitunji ne nedostaje nimalo prostora za prestiž pri isticanju starine svoje historije jer ni „famozni“, poznatiji obližnji Stolac pisana historija nije zabilježila ranije (1420).

Arhivski izvori Bitunju spominju uglavnom u izrazima: *Bitugna*, *Bithugna*, *Bitugn*, *Bitun*, *Bithone* i *Bitogna*. Krajem februara 1420. Bitunja je nazvana mjestom (*locus*), septembra 1436. kao selo (*villa*), a aprila 1442. godine kao: *villa vocata Bitugna Slafcouigh*.<sup>9</sup> U nedostatku potpunijih i jasnijih klasifikacija, a prema svemu dosad poznatom, Bitunju možemo nazvati srednjovjekovnim seoskim naseljem. Mada ima pokazatelja koji vezuju vlastelu Šimrakoviće za Bitunju, u podatku iz juna 1435. godine vidljiva je povezanost naselja za vojvodu Radoslava Pavlovića.<sup>10</sup>

\* \* \*

Bitunja se u XV stoljeću neslavno spominje u više navrata po izvršenim pljačkama. Tako je naselje spomenuto maja 1411. godine u vezi s pljačkom. Pribislav Bogdanić podigao je tužbu protiv Radoslava Tvrtkovića „de Trestigula” navodeći da je u vrijeme prošlog Uskrsa u Bitunji (*in Bitugna*) oteo dva dukata u grošima i raznu robu u vrijednosti od četiri perpera.<sup>11</sup>

Sredinom marta 1412. godine Vlatko Gojčinić podigao je tužbu protiv Vukoslava Kostadinovića i njegovog šurjaka Brajana zbog pljačke izvršene u Bitunji. Predmet pljačke bila su tri kupela žita, tri perpera, tri noža (od čega su dva vri-

<sup>9</sup> „in loco dicto Bitugn” (28. 2. 1420. g.), DAD, Lamenta de foris, IV, 155v; „in villa vohata Bitogna” (22. 9. 1436. g.), Isto, XI, 203; „in villa vocata Bitugna Slafcouigh” (3. 4. 1442. g.), Isto, XV, 139.

<sup>10</sup> „Stiepcus Mercotich de Bitugne voioude Radossau” (15. 6. 1435. g.), DAD, Diversa Notariae, XX, 15.

<sup>11</sup> „Pribislaus Bogdanich coram domino Rectore ser Junio Tripe de Georgio conqueritur contra Radoslaum Teuertichouich de Trestigula, dicens quod circha dies Pasce procxime elapssis in Bitugna per vim accepit ei duos ducatorum [prekriženo: *auri*] in grossos et alias mercarias ad valorem perperorum quatuor” (10. 5. 1411. g.), DAD, Lamenta de foris, II, 52.

jedila četiri groša) te pojas s torbom (vrećicom) u kojoj je bilo 10 groša.<sup>12</sup>

Početak juna 1413. godine Pribil Radosalić podiže tužbu protiv braće Bogoslava, Gojaka, Bogdana, Pribinje i Ivanka Bogdilovića zbog pljačke izvršene u Bitunji. Braća su tužiocu otuđila šest kvingva vina vrijednosti tri perpera.<sup>13</sup>

Augusta 1413. godine Pribislav Bogdanić podigao je tužbu protiv Vukca Sakonovića, Radoja Krajsalića te braće Radovana i Kaljina Kranetića. Oni su Pribislavu u Bitunji opljačkali šest košnica pčela,<sup>14</sup> a Pribislav Bogdanić je, vidjeli smo, maja 1411. godine već imao tužbu za pljačku izvršenu u Bitunji. To je značajna informacija o kretanju ovog trgovca kroz Bitunju u dužem periodu.

Mjesto zvano Bitunja (*in loco dicto Bitugn*) je poprište izvršene pljačke krajem februara 1420. godine. Kao pljačkaši od strane Boguta Bratoševića i Stojasa Milaševića optuženi su ljudi vojvode Sandalja Hranića i kralja Tvrtka II Tvrtkovića. Oni su opljačkali vino i druge stvari u vrijednosti od 12 perpera. Kao kraljevi ljudi spomenuti su Stipko Gleđević, Brajan i Mirko Stanihnić, a kao Sandaljevi ljudi označeni su braća Radienko, Ostoja, Radoje i Krasoje (Crassia) Krasojević te Pribil Medošević.<sup>15</sup> S obzirom na to da u pljački

učestvuju i kraljevi ljudi, čini se ni da spomenuti Sandaljevi ljudi nisu s područja Bitunje, nego su se tu zajedno s kraljevim ljudima zatekli u navedenoj pljački.

Razbojništvo i pljačka u Bitunji desili su se i krajem 1434. godine. Učesnici razbojništva najvjerovatnije su stanovnici toga područja. Od strane Ostoje Brajkovića tuženi su Radovac Radetić, Bogiša Radovanić i Stipko, ljudi iz katuna Brajana Gojakovića. Napadači su štapovima pretukli tuženoga do prolijevanja krvi i oteli mu tri perpera, pojas, nož i tkanine. Osim jasnog imena katonara, u tužbi nije navedeno kojoj vlaškoj skupini napadači pripadaju.<sup>16</sup>

Septembra 1436. godine za pljačku novca (10 perpera i dva groša) i stvari (košulju, nož od tri perpera, uže vrijednosti 16 groša, nožić od dva groša, jedan „didalum“, kapu od šest groša, stolnjak vrijednosti četiri groša i četiri kupela žita) izvršenu „in villa vohata Bitogna“ Branilo Pribošević iz Lisca optužio je braću Radoslava i Milaša Stančića, braću Milka i Stipka Stojkovića te braću Radivoja i Radojka Vlatkovića.<sup>17</sup>

Aprila 1442. godine braća Nikola i Vukašin Vučimilović podigli su tužbu protiv većeg broja

<sup>12</sup> „Vlatcus Goycinouich coram domino Stefano de Lucaris Rectore conqueritur supra Vucoslauum Costadinouich et supra Braianum sura Vucoslai. Eo quia predicti his proxime diebus preteritis in Bitun violenter acceperunt predicto conquerenti copellos tres frumenti et unam coltelessiam, yperperorum trium et duos colltellos valoris grossorum quatuor, unum cingulum cum pera cum grossos decem” (15. 3. 1412. g.), DAD, Lamenta de foris, II, 158v.

<sup>13</sup> „Pribil Radoslaglich coram domino Michaelae de Menziis Rectore conqueritur supra Bogoslauum Bogdilouich, Goyach, Bogdani, Pribignam et supra Iuanchum Bogdilouich fratres. Eo quia predicti violenter sibi acceperunt quinquaginta vini valoris yperperorum trium. Et hoc fuit ista hyeme ante Natiuitatis in Bitugni. Et ipse Pribil videndo et non videndo dimisit Velislaua uxorem Pripce Bogoeuich procuratricem ad faciendum omnia petendum et exigendum quem ad modum ipse Pribil facere poterat in promissione et generaliter etc.” (4. 6. 1413. g.), DAD, Lamenta de foris, III, 73v.

<sup>14</sup> „Pribislaus Bogdagnich coram domino Marino de Gradi Rectore conqueritur supra Vochaç Sachonouich et supra Radoe Crayslaglich et supra Radouanum Cranetich et supra Caglinam Cranetich fratres. Eo quia prescripti furtim acceperunt sex apiaria siue examina apium. Et fuit in Carnispuio elapso in Bitugni. Et dixit dedisse pro soçbina perperos tres” (18. 8. 1413. g.), DAD, Lamenta de foris, III, 90v.

<sup>15</sup> „Boguth Bratosseuich et Stoissau Milasseuich clibanarius coram nobili et sapienti viro domino Rectore ser Clemente de Bodaça conqueruntur supra Radienchum Crassoëuich, Ostoiam, Radoium et Crassia fretres dicti Radienchi et

Pribilum Medosseuich, homines voiuode Sandali et supra Stipchum Glegeuich et Braianum et Mircum Stanichnich homines domini regis. Eo quia dicti accusati violenter die lune propelapsa in loco dicto Bitugn acceperunt accusatoribus predictis inter vinum et alias res valorem yperperorum duodecim” (Die ultimo februarii 1420. g.), DAD, Lamenta de foris, IV, 155v.

<sup>16</sup> „Ostoia Braychouich coram domino Rectore ser Marino Si. de Goze conqueritur supra Radouaz Radetich, Bogissam Radouagnich, Stipchum homines catone Brayani Goiachouichia. Eo quia ipsum vulnerauerunt cum lignis et fronte et prope oculo dextro cum plaga et sanguinis effusione, et de pluri derobauerunt sibi iperperos tres, cingulum unum et cortelixiam, dimidium brachiam panni. Et predicta fuerunt hodie est quartus dies in Bithugna. Testes: Pribissauus bastaxius, Budissauus Miletich” (17. 11. 1434. g.), DAD, Lamenta de foris, X, 325v.

<sup>17</sup> „Branillus Pribosseuich de Lissaz coram domino Rectore ser Nicola de Georgio conqueritur supra Radossaum Stancich et Millas Stancich eius fratrem et Milcho Stoychouich et Stipchum Stoychouich eius fratrem et Radiuoy Vlatchouich et Radoychum Vlatchouich eius fratrem. Eo quia dicti accusati die vinerea XIII presentis mense in villa vohata Bitogna per vim acceperunt dicto Branillo in denariis perperos decem et grossos duas Ragusii et unam camisiam de brachia sex nouam et unam cortelissiam valoris perperorum trium et unam corigiam valoris grossos XVI et unum cultellum valoris grossos II et unam didalum et unum biretum valoris grossos VI et unam toaliam valoris grossos IIII<sup>o</sup> et quatuor copellos farine. Testes: Branoe Stoyanouich, Budelia Milouich” (22. 9. 1436. g.), DAD, Lamenta de foris, XI, 203.

Ljudi Grgura Šimraka zbog toga što su „in villa vocata Bitugna Slafcouigh“ ukrali dva vola, tri krave i osam ovnova. Tada su kao ljudi Grgura Šimraka spomenuti braća Ivan i Radonja Tvrđišić, Vučihna Gojaković, Mikoje Milivojević, Radivoj Bogošević, Branko Kodojević, Uglješa Zulović, Petar Gojaković, braća Ivan i Radivoj Grubačić, Ratko Lukarić i Pokrajac Zulović.<sup>18</sup>

Septembra 1449. godine Radiša Vitković iz Stona zbog pljačke i ranjavanja podigao je tužbu protiv ljudi hercega Stjepana Vukčića Kosače iz Prijedolja (braće Božidara i Radovca Milatovića), protiv Tasovca Vukotića iz Bitunje, čovjeka Dabiživa, Budelja Milovčića te Bogiše Radovčića čovjeka Stjepana Šimrakovića. Mjesto ovog razbojništva navedeno je upravo na glavnom putu (*supra via publica*), a među opljačkanim stvarima su novac, vosak, svila, mačevi, prstenje i krmiz.<sup>19</sup>

Naizgled neslavna spominjanja, ovih devet pljački (u periodu 1411–1449) izvršenih na području Bitunje ipak daju prostora za interesantne opservacije, prije svega vezane za poziciju naselja u širim okvirima. Privredni promet ovog vremena u dubrovačkom zaleđu je intenzivan, a kao ključan zaključak koji se iz navedenih pljački može izvući jeste činjenica da je put preko Bitunje bio sastavni dio tog prometa te da se radi o naselju koje je svoju egzistenciju značajno vezivalo uz ovu putnu komunikaciju. Ne možemo

<sup>18</sup> „Nicolaus Vocimilouigh et Vocasinus eius frater coram domino Rectore ser Benedicto de Gondola fecerunt lamentum supra Iuan Tuerdisigh, Radogham eius fratrem, Vocighnam Goiacouigh, Micoie Miliuoieuiigh, Radiuoi Bogoseuigh, Brancum Codoieuiigh, Uglessam Zuglouigh, Petar Goiacouigh, Iuan Grubacigh, Radiuoi eius fratrem, Raticum Lucarigh et Pocraiac Zulouigh homines Gregorii Simbrach, dicentes quod ipsi accusati arripuerunt sibi per vim duos boues et tres vacas et viginti octo pecudes in villa vocata Bitugna Slafcouigh. [Testes:] Milissa Mercotigh, Goicin Dobriglieuigh, Iuancus Iuanouigh” (3. 4. 1442. g.), DAD, Lamenta de foris, XV, 139.

<sup>19</sup> „Radissa Vitouchich de Stagno coram domino Rectore ser Damiano de Sorgo fecit lamentum supra Bosidar et Radouac Milatouich fratres de Priedolia, homines chercechi Stiepani, Tassouac Vochotich de Bitugne hominem Dabisiui, Budeglia Milouich, Bogissam Radoucich hominem Stiepani Simracouich, dicens quod aggressi fuerunt ipsum Radissam supra via publica et acceperunt sibi per vim yperperis triginta in monetis, ducatis octo auri, libras centum cere crude, libras duas sete, gladios ad valorem unius ducatis, unam spatam valoris ducatorum duorum, anulos duos argenti valoris unius ducatis, libras quinque de chermixi et ipsum vulnerauerunt in capite et in cossa. Bogossaus Cripsich soch cui dedit ducatis octo pro sočbina” (19. 9. 1449. g.), DAD, Lamenta de foris, XXII, 204.

potvrditi da su svi optuženi upravo iz Bitunje, ali možemo pretpostaviti da pripadaju području koje je gravitiralo ovom naselju. Izvjesno je da na području Bitunje svoje ljude ima izvjesni vlasteličić Dabiživ jer se u pljački iz 1449. godine spominje Tasovac Vukotić iz Bitunje kao njegov čovjek. Pored toga, za područje Bitunje značajno se vežu ljudi vlastele Grgura Šimraka i Stjepana Šimrakovića (1442, 1449).

\* \* \*

U dubrovačkom zaleđu, na hercegovačkom prostoru, glavna karakteristika privrednog razvoja obilježena je zemljoradnjom, stočarstvom, trgovinom i zanatstvom. Predmeti pljačke na području Bitunje pokazuju upravo takva obilježja koja su opća karakteristika na širem prostoru. Izvorna podloga nije dostatna da privrednu sliku detaljnije upoznamo. Otuda se izuzetnim čini informacija iz testamenta Vitasa Dupovčića iz Drijeva iz 1434. godine koji, između ostalog, spominje izvjesnog Radina Bogdanića iz Bitunje i dug od devet lukna žita.<sup>20</sup> To bi išlo u prilog činjenici o razvoju poljoprivrede, prije svega uzgoju žitarica na bitunjskom području. Na sličan način informacija iz sumarnog popisa iz 1468. godine svjedoči o razvoju vinogradarstva na ovom području.<sup>21</sup>

Pred uobičajenim nedostatkom izvora u jednom segmentu, odlasku radne snage i odlasku na izučavanje zanata osoba s ovog područja u Dubrovnik, imamo izuzetak. Odlazak radne snage na dubrovačko područje karakteristika je čitavog zaleđa, naročito obližnjih župa. Takve primjere pratimo i u slučaju Bitunje. Već u prvom poznatom dokumentu o Bitunji iz marta 1403. godine Radoslav Bogdanović ugovara šestogodišnju službu i izučavanje kamenarskog (klesarskog) zanata (*artem petrarie*) kod klesara Kranislava

<sup>20</sup> „Testamentum Vitas Dupouzich de Narente. MCCCCXXXIII, indictione duodecima, die decimoctauo decembris, Ragusii. Hoc est testamentum Vitas Dupouzich de Narente mortui Narenti ... Ancora me die dar Radin Bogdanich de Bitugna 9 luchna de formento. Ancora me die dar Obrad Dobrieuich de Brmas luchna 6 de formento e yperperi 4 e grossos 8 ... azo dato a Radogna mio nieuo yperperi 16 grossos 9 ... Io Vitas son plezo a Iuanis Gudelich yperperi 66 grossos 6 per Ostoia Miloeuich de Praza” (18. 12. 1434. g.), DAD, Testamenta Notariae, XII, 90v.

<sup>21</sup> Aličić 2008, 158.

Ratkovića.<sup>22</sup> Marta 1405. godine Pribislav sin Bogdana iz Bitunje uz saglasnost majke Gojslave obaveza se na sedmogodišnju službu i izučavanje zanata kod kolara Božitka Mildružića.<sup>23</sup>

Januara 1430. godine Božičko Obradović iz Bitunje, uz jemstvo svoga brata Božidara, obaveza se na dvije godine službe kod dubrovačkog kanonika Mateje Ranjine. Za svaku godinu službe dogovorena naknada je bila po 12 perpera.<sup>24</sup>

<sup>22</sup> „Ego Radoslaus Bogdanouich de Bittugno Popaue confiteor quod ex certa mea sciencia et bona voluntate loco me et opera mea ad Cranislauo Ratchouich petrario presenti et recipienti me ad standum cum eo et artem petrarie capescendam et ipsi laborandum et seruendum usque ad sex annos proxime futuros, promittens et me obligans stare cum eo usque ad dictum terminum et eidem fideliter seruire et laborare et facere quemcumque michi possibilillia committit facienda eundo, stando et redeundo et eius res et bona fideliter saluare et custodire et de eis non facere furtum nec fraudem nec volenti facere consentire et ante dictum terminum non aufugere nec recedere ab eo absque eius licencia. Et si aufugere etc. Et hoc quia ex altera parte dictus Cranislaus promixit et se obligauit dicto Radoslauo facere eidem expensas victus et vestitus condecetes tam infirmo quam sano existenti et eum docere fideliter artem petrarie supra animam et conscienciam suam et in fine termini dare ei capita dicte artis secundum consuetudinem Ragusii. Ser Paulus de Gondulla iudex et ser Marinus Michaeli de Bona testis” (5. 3. 1403. g.), DAD, Diversa Notariae, XI, 42v.

<sup>23</sup> „Pribislaus filius Bogdani de Bitugna cum consensu et voluntate Goislaue matris sue presentis et conscientis locauit se et oppera sua Bositicho Mildrusich usque ad septem annos proxime futuros, promictens bene et legaliter seruire sibi et facere omnia sibi possibilillia et furtum non comitere nec volenti comitere consentire et non recedere ab eo durante dicto termino. Et hoc quia dictus Bositichus promixit et se obligauit sibi dare victum et vestimenta condecetes et in fine dictorum septem annorum dare sibi capita artis carpentarie secundum uxum ciuitatis Ragusii. Renuntiando” (25. 3. 1405. g.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXV, 166v.

<sup>24</sup> „Bosigchus Obradouich de Bithone locauit se et opera sua hinc ad annos duos proxime futuros venerabili domino Matheo de Ragnina canonico Ragusii, promittens secum stare toto dicto tempore et ab eo non aufugere nec recedere, scilicet, eidem bene et fideliter seruire et obedire in omnibus licitis et honestis et personam suam operari in Ragusio et extra tam per mare quam per terram quosquam mittetur per ipsum dominum Mateum et ipsi videbitur et placebit et res et bona sua fideliter saluare et custodire, nec sibi furtum facere nec facere volentibus consentire, imo posse suo penitus obiure. Et versa vice idem dominus Matheus promisit dictum Bosigchum toto dicto tempore sanum et infirmum tenere, pascere, vestire, nutrire et humane tractare more Ragusino et idem dare pro eius mercede singulo anno yperperos duodecim grossorum. Pro quo Bosigcho et quibus precibus Bosigchus siue Bosidar frater dicti Bosigchi se constituit plegium et principalem de omnibus et singulis suprascriptis obseruantis et ad implementis per dictum Bosigchum fratrem suum. Que omnia et singula suprascripta

Juna 1435. godine Stjepko Merkotić iz Bitunje vojvode Radoslava Pavlovića (*de Bitugne voiuode Radossau*) obaveza se na trogodišnju službu kod braće Bogdanović uz cijenu od devet perpera godišnje. Kao jemci za Stjepka se pojavljuju Ivanko Bogdilović, Radoslav Petković i njegov brat Miliša Merkotić.<sup>25</sup> Na samom kraju 1435. godine Jurak Gojčinović iz Bitunje, sa svojih 15 godina, uz saglasnost oca Gojčina, obaveza se na šestogodišnju službu i izučavanje zanata kod obučara Radovana Vlačića. Kao jemci za Juraka se pojavljuju Radoje Petković i Jurakov otac Gojčin Dobriljević.<sup>26</sup>

dicte partes simul, vicissim, firma et rata habere promiserunt. Renuntiando” (26. 1. 1430. g.), DAD, Diversa Cancellariae, XLVI, 120v.

<sup>25</sup> „Stiepcus Mercotich de Bitugne voiuode Radossau locauit se et opera sua hinc ad annos tres proxime futuros Dabisiuo Bogdanouich presenti ac nomine et vice Goichi et Thonchi fratrum Bogdanouich conducenti pro quibus se constituit et de rato promisit, promittens dictos Goicho et Toncho in Ragusio et extra toto dicto tempore stare et ab eis non aufugere nec recedere sed ipsius fratribus bene et fideliter seruire et obedire in omnibus licitis et honestis et personam suam solite et diligenter operari in omnibus agendis dictosrum Goichi et Tochi et res et bona sua fideliter saluare et custodire, nec ipsis furtum facere nec comitere volentibus consentire, imo suo posse penitus obiure. Et versa vice dictus Dabisiuus promisit quod dicti Goichus et Thoncus toto dicto tempore sanum et infirmum tenebunt predictum Stipchum et eum nutrient induent et humane tractabunt secundum morem Ragusii et sibi quolibet anno pro sui mercede dabunt yperperos nouem. Pro quo Stipcho et eius precibus pro omnibus et singulis suprascriptis per ipsum promissis et obseruandis et attendendis et non contraveniens Iuanchus Bogdilouich clibanerius, Radossauus Petchouich pelliparius et Milissa Mercotich frater dicti Stipchi ad melius tenentem nomine fideiussionis se obligauerunt suprascripto Goicho, Toncho et cuilibet ipsorum. Que omnia et singula suprascripta dicte partes simul et vicissim firma et rata habere promiserunt super se, se et omnia cuiuslibet ipsorum bona. Renuntiantes. Iudex et testis ut supra” (15. 6. 1435. g.), DAD, Diversa Notariae, XX, 15.

<sup>26</sup> „Giuragh Goicinouich de Bitogna annorum circa XV ut dixit dictus pater suus Goizin ibi presens et omnibus et singulis infrascriptis consentiens, locauit se et opera sua hinc ad annos sex proxime futuros Radouan Vlacich cerdoni, presenti et eum pro dicta arte conducenti, promittens secum toto dicto tempore stare et ab eo non aufugere nec recedere, scilicet, eidem bene et fideliter seruire et obedire in omnibus licitis et honestis et res et bona sua fideliter saluare et custodire, nec sibi furtum facere nec comittere volentibus consentire, imo suo posse penitus obiure. Et versa vice idem Radouan promisit dictum Giurag toto dicto tempore sanum et infirmum tenere, pascere, vestire, nutrire et humane Ragusino more tractare et artem predictam toto suo posse eum docere et in fine dicti termini annorum sex sibi dare pro eius mercede capita artis et omnia alia secundum

Prema tužbi iz decembra 1436. godine saznajemo da je Bogdan iz Bitunje bio sluga kod Ivana Brakievića. Prema tužbi, pod okriljem noći, dok je gazda spavao, on mu je ukrao tri perpera.<sup>27</sup>

Odlazak na službu i izučavanje zanata u Dubrovnik, pored primamljivih izvora zarade i egzistencije, pokazuje i interes i stanje sredine iz koje se odlazi. Pet ugovora o službi i izučavanju zanata osoba s područja Bitunje pokazuju da je interes domaćeg stanovništva bio vezan za novčanu zaradu, kao i za izučavanje zanata klesara, kolara i obučara. Izvjesno je da je neko od njih uporišta za dalje svoje poslovanje pronašao i u vlastitoj sredini.

\* \* \*

Prema podatku iz juna 1435. godine koji spominje Stijepka Merkotića iz Bitunje vojvode Radoslava Pavlovića (*de Bitugne voiuode Radosslavi*), moramo kazati da je ovdje svoje ljude imao i moćni vojvoda, koji, istina, gubi svoje pozicije u južnim krajevima države (područje Trebinja) od Stjepana Vukčića Kosače 1438. godine. Uočili smo da je na području Bitunje svoje ljude imao izvjesni vlasteličić Dabiživ (optužba za pljačku iz 1449. godine spominje Tasovca Vukotića iz Bitunje kao njegovog čovjeka). Teško je znati o kome se radi. No, najviše veza vlastele za područje Bitunje literatura ima za vlastelu Šimrakoviće, kojima na ovom mjestu dajemo red više.

Prvi poznati član ove porodice je Grgur Šimrak. Početkom aprila 1433. godine Miod Radosalić optužio je Branka Gojkovića i Bratula Kocieljevića (Kočeljevića), ljude Grgura Šimraka (*homines Gregorii Simrach*), koji su ga maltretirali i opljačkali u potpunosti. Oduzeli su mu u novcu dva perpera, ogrtač, svu odjeću i obuću te

---

usum. Pro quo Giurag et eius precibus Goizich Dobrilieich pater dicti Giurag et Radoe Petchouich ad meliustenendum se constituerunt plegios et principales debitorum solutorum super se et omnia cuiuslibet ipsorum dicto Radouano pro omnibus et singulis suprascriptis sibi Radouano promissis, attendis et obseruandis per dictum Giurag. Que omnia et singula suprascripta dicte partes simul et vicissim firma et rata habere promiserunt super se, se et omnia cuiuslibet eorum bona. Renuntiantes. Judex ser Petrus de Bona et Nicola Stella testis" (28. 12. 1435. g.), DAD, Diversa Notariae, XX, 130v.

<sup>27</sup> „Iuan Brachieuich coram domino Rectore ser Vita de Restis conqueritur supra Bogdanum de Bithone eius famulus. Eo quia dormiendo secum una nocte furati sibi fuit yperperos tres de marsupio" (12. 12. 1436. g.), DAD, Lamenta de foris, XI, 274v.

ga ranili u lice. Dodano je da je krajem maja dug namiren tužiocu.<sup>28</sup> Ne znamo s kojeg su područja ova dva čovjeka Grgura Šimraka. Sljedeće spominjanje je u tužbi iz aprila 1442. godine. Vidjeli smo da je tada 12 ljudi Grgura Šimraka (*homines Gregorii Simbrach*) u Bitunji opljačkalo braću Nikolu i Vukašina Vučimilovića.<sup>29</sup> Jedan od tih ljudi Grgura Šimraka, Branko Kodojević i njegov brat Branilo, te Miobrat Radosalić Tulić, kako se navodi u tužbi iz februara 1443. godine, učesnici su pljačke koja se desila na putu iz Ljubinja, kod Vjetrenice. Međutim, tada za njih nije navedeno da su njegovi ljudi.<sup>30</sup>

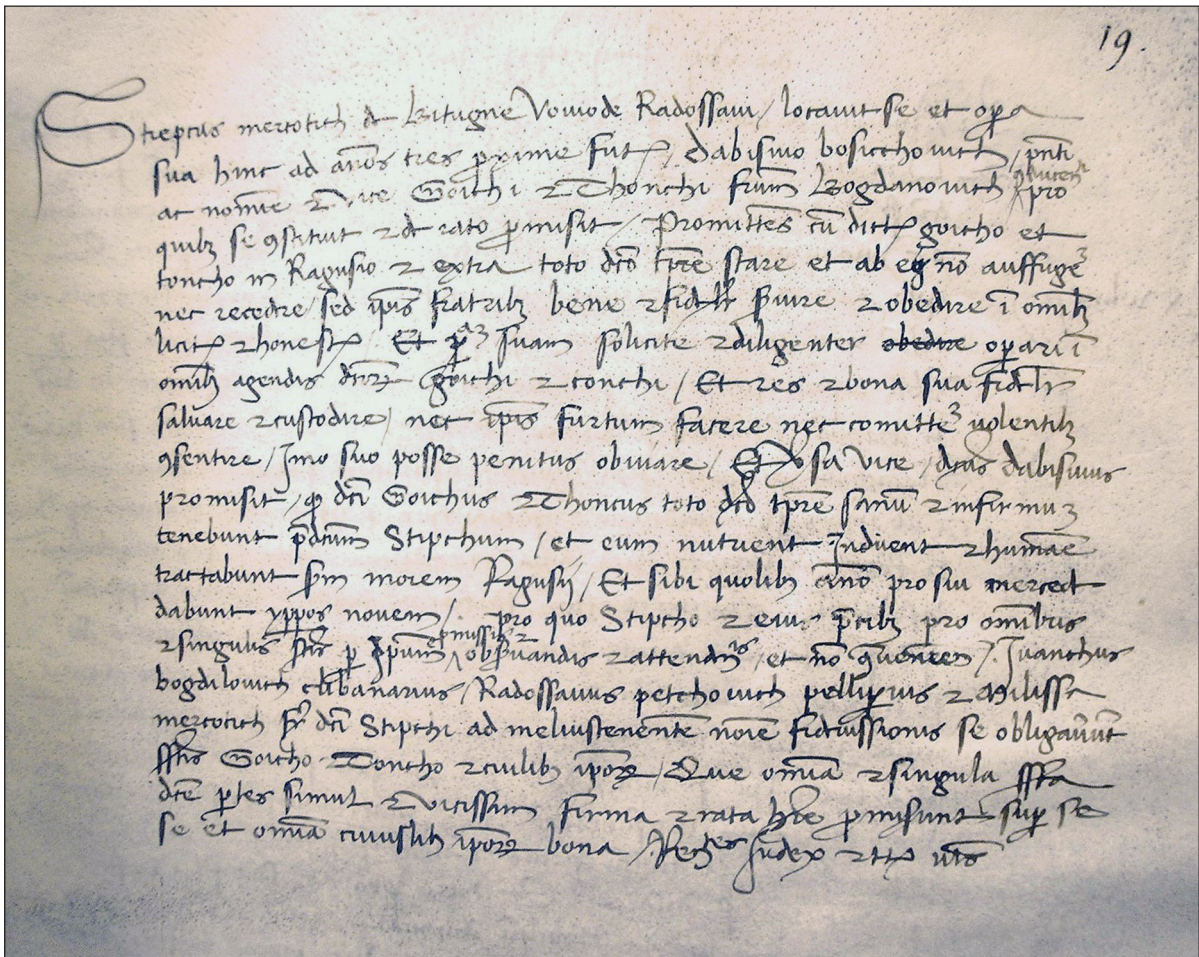
Poslije se prati Stjepan Šimraković, ali ne znamo u kakvom srodstvu, kao brat ili sin Grgura Šimraka. Radi se o tužbi iz septembra 1449. godine kada je, kao što smo već naveli, Radiša Vitković iz Stona zbog pljačke i ranjavanja podigao tužbu protiv ljudi hercega Stjepana Vukčića Kosače iz Prijedolja, protiv Tasovca Vukotića iz Bitunje, čovjeka Dabiživa, Budelje Milovčića te Bogiše Radovčića, čovjeka Stjepana Šimrakovića (*Bogissam Radoucich hominem Stiepani*

---

<sup>28</sup> „Miochus Radossalich coram domino Rectore ser Andrea de Volzo conqueritur supra Branchum Goychouich et supra Bratul Cocieleuich homines Gregorii Simrach. Eo quia dicti acusati abstulerunt per vim dicto Mocho perperos duos, unam clamidem et omnes alias vestis et calcamentam quas et que habebat dictus Miochus. Et de pluri verbauerunt ipsum super facie et fuerunt liuore" (1. 4. 1433. g.), DAD, Lamenta de foris, IX, 236. Sa strane: „1433 die ultimo maii cassa de mandato domini Rectoris ser Zore de Palmota et suorum iudicium ser Marini de Restis, ser Natalis de Proculo et ser Petrus de Sorgo", Isto. Na osnovu onoga što je naveo P. Anđelić, stječe se dojam da je i Grgur Šimrak učestvovao u ovom događaju, Anđelić P. 1999, 64.

<sup>29</sup> „Nicolaus Vocimilouigh et Vocasinus eius frater coram domino Rectore ser Benedicto de Gondola fecerunt lamentum supra Iuan Tuerdisigh, Radoghnam eius fratrem, Vocighnam Goiacouigh, Micoie Miliuoieigh, Radiuoi Bogoseuigh, Brancum Codoieigh, Uglessam Zuglouigh, Petar Goiacouigh, Iuan Grubacigh, Radiuoi eius fratrem, Ratcum Lucarigh et Pocraiac Zuluigh homines Gregorii Simbrach, dicentes quod ipsi accusati arripuerunt sibi per vim duos boues et tres vacas et viginti octo pecudes in villa vocata Bitugna Slafcouigh. [Testes:] Milissa Mercotigh, Goicin Dobriglieuigh, Iuancus Iuanouigh" (3. 4. 1442. g.), DAD, Lamenta de foris, XV, 139.

<sup>30</sup> „Milouaç Milutinich et Pribigna Veocouich coram domino Rectore ser Jacobo de Sorgo fecerunt lamentum supra Branchum Codoieich et Branilum et [prazan prostor] eius fratres et supra Milobrat Radosalich Tulich, dicentes quod dum venirent de Gliubine cum fuerunt apud Vetrieniza ipsi depredarunt per vim et acceperunt sibi yperperis viginti, libris L<sup>a</sup> cere, duos irchos" (5. 2. 1443. g.), DAD, Lamenta de foris, XVI, 116v.



Sl. 1. DAD, *Diversa Notariae*, XX, 19 (15. 6. 1435. g.)

Simracouich).<sup>31</sup> Stjepan Šimraković je bio oženjen Milicom, kćerkom velikog kneza bosanskog Tvrtka Borovinića, kastelana Visokog. Milicina majka bila je Katarina, kćerka Balše Hercegovića, tj. unuka hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića.<sup>32</sup> Sve to ukazuje na vlastelinski status Šimrakovića. Januara 1465. godine Vijeće umoljenih u Dubrovniku dalo je dozvolu da se odgovori gospođi Milici, supruzi Stjepana Šimrakovića i kćerki tada već pokojnog Tvrtka Borovinića.<sup>33</sup>

Stjepan Šimraković je umro prije oktobra 1472. godine. Njegova supruga Milica tada je

primala svoj dio novca od zakupa kuće hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, a u priznanici se navodi da Stjepan Šimrak više nije među živima (*Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich et uxor qua fuit olim Stiepani Simrach*).<sup>34</sup>

Ono što se dalje može vezati za Milicu i Šimrakoviće nije baš najjasnije, kao što je to Mihailo Dinić svojevremeno utvrdio i rješavanja ostavio u amanet budućim istraživačima.<sup>35</sup> Nai-

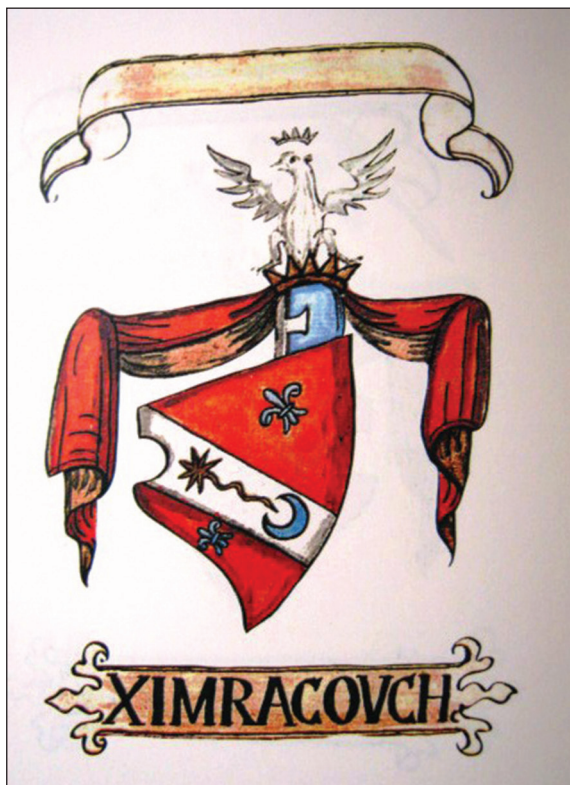
<sup>31</sup> (19. 9. 1449. g.), DAD, *Lamenta de foris*, XXII, 204.

<sup>32</sup> Hrvojev sin Balša imao je dvije kćerke Katarinu i Doroteju, koje su kao jedine nasljednice popola dijelile novac od zakupa kuće i imanja koje je Hrvoje Vukčić imao na području Dubrovnika. Рудић 2006, 239; Рудић 2008, 353-369.

<sup>33</sup> „Prima pars est de dando libertatem d. R. et sui minori consilio respondendi domine Milize uxori Stiepani Semrachouich filie olim Tuertchi Borouinich” (13. 1. 1465. g.), DAD, *Consilium Rogatorum*, XVIII, 117v.

<sup>34</sup> „Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich et uxor qua fuit olim Stiepani Simrach confessa fuit habuisse et recepisse a ser Michaele Benedicti de Restis qui tenet domum in Ragusio que fuit olim ducis Cheruoe ducatos auri viginti pro toto eo quod spectat ipsa domina Milize de affectibus dicte domus pro tempore preterito completo per totum mensem februarii de 1472. Item a predicto ser Michaele confessa fuit ipsa domina Miliza habuisse et recepisse iperperorum quadraginta pro affectu sibi spectante de dicta domo pro uno anno qui nunc eruerit et complebiter per totum mensem februarii proxime futuris de 1473” (19. 10. 1472. g.), DAD, *Diversa Notariae*, LVI, 118.

<sup>35</sup> Динић 1967, 38.



Sl. 2. Fojnički grbovnik

me, već novembra 1474. godine, kada prima novac od zakupa kuće u Dubrovniku, Milica je navedena kao udovica Radoja Grgurovića zvanog Šimraković (*Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich de Bosna et relicta Radoe Gregorouich dicti Simrachouich*).<sup>36</sup> S pravom je Pavo Anđelić ovo nazvao nejasnim dokumentom.<sup>37</sup> Kada bismo pokušali da razumijemo nastalu situaciju, mogli bismo pretpostaviti da se Milica preudala, i to za Radoja, sina Grgura Šimraka, što i nije nemoguće. Iako posjedujemo još niz informacija o Milici, one su nam u tom pravcu manjkave za pojašnjenja jer se ona kasnije ne spominje u vezi sa svojim suprugom (1475, 1476, 1478, 1479, 1480, 1495).<sup>38</sup> Prema literaturi, iz braka Stjepana i Mi-

<sup>36</sup> „Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich de Bosna et relicta Radoe Gregorouich dicti Simrachouich confessa fuit habuisse et recepisce a ser Michaelae Benedicto de Restis yperperos quadraginta pro medietate spectante ipsi domine Milize de affictu domus que fuit olim Cheruoe cherzechi in qua ipse ser Michael habitatis, videlicet, pro uno anno preterito et completo per totum mensem februarii de 1474” (6. 11. 1474. g.), DAD, Diversa Notariae, LVIII, 134.

<sup>37</sup> Anđelić P. 1999, 64.

<sup>38</sup> „Domina Milica [prazan prostor] filia olim Tuertchi Borouinich” (27. 11. 1475. g.), DAD, Diversa Notariae, LIX, 163v; „Domina Miliza olim Tuertchi Borouinich” (6. 8.

lice bio je Vladislav Šimraković koji se spominje 1507–1514. godine.<sup>39</sup> Ovoj lozi pripada i vojvoda Petar Pavlović (Kovski) Šimraković, spomenut 1508. godine,<sup>40</sup> vjerovatno Petar Pavlović iz roda Vlatkovića.<sup>41</sup> Time se ne iscrpljuju sve poznate informacije o Šimrakovićima, naročito povezanim za donji tok Neretve, za područje župe Žaba, ali njihove veze s Bitunjom očito su prestale davno prije, već s osmanskim osvajanjem Bitunje.<sup>42</sup> Bitunja je kao osmanski posjed već 1468–1469. godine zabilježena u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka.<sup>43</sup> Značaj Šimrakovića ogleda se i u tome što je njihov rod na značajnom mjestu među poznatom bosanskom vlastelom uvršten u ilirske grbovnike.<sup>44</sup>

\* \* \*

Najznačajnije domaće vrelo u historiji Bitunje su stećci. Na ovom mjestu demonstriramo ih istraživanjima Šefika Bešlagića. U zaseoku Zabrdū kod sela Gornja Bitunja 282 stećka se nalaze na četiri mjesta, u Zakuku, Potkuku, Lokvama i Babi. Sva mjesta su pažljivo odabrana i nalaze se u blizini puteva u ravnom i istaknutom terenu u odnosu na svoju okolinu. Oni se datiraju širokookvirno s XIV i XV stoljećem. U Zakuku u sredini nekropole nalaze se tragovi crkve. Raspored stećaka oko crkve pokazuje da je crkva postojala i u vrijeme stećaka. U Potkuku je jedna od najvećih nekropola koja s 241 stećkom zauzima prostor promjera 70 x 40 m. Uglavnom se radi o stećcima u ležećim osnovnim oblicima, tj.

1476. g.), Isto, LX, 99; „Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich” (19. 1. 1478. g.), Isto, LXIII, 10v; „Domina Miliza olim Tuertchi Borouinich” (15. 4. 1479. g.), Isto, 191; „Domina Miliza filia olim Tuertchi Borouinich” (14. 11. 1480. g.), Isto, LXV, 50; „Tutoris domine Milize olim Tuertchi Borouinich” (23. 12. 1495. g.), Isto, LXXV, 166; Рудић 2008, 366-367.

<sup>39</sup> Динић 1967, 38; Anđelić P. 1999, 64; Рудић 2008, 367.

<sup>40</sup> „Ego Petrus Paulouich Couschi vouioda Simarachouich principalis debitor et ego presbiter Nicolaus Barneus plegius et tanquam principalis confitemur quod super nos et omnia bona nostra obligamus nos dare et soluere Marino Petri Radagleuich ducatos auri viginti quinque usque ad menses sex proxime futuros. Sub pena X pro cento. Tenente se etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra” (29. 4. 1508. g.), DAD, Debita Notariae, LXVI, 101; Рудић 369.

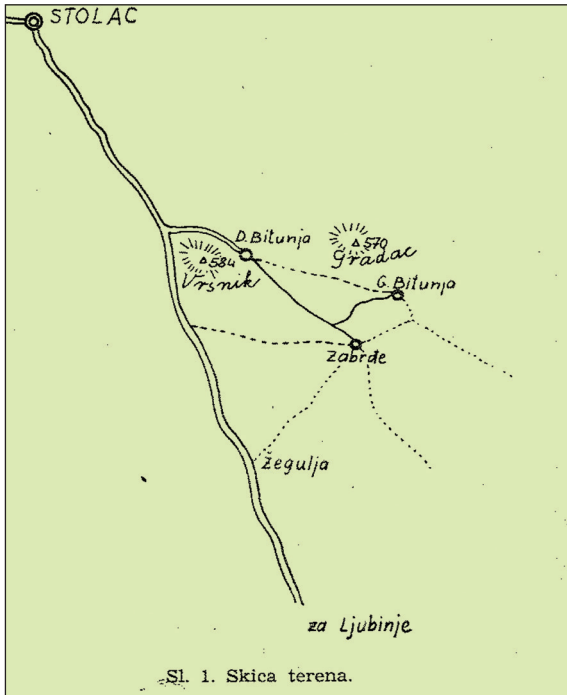
<sup>41</sup> Рудић 2008, 367.

<sup>42</sup> Vladislav Šimraković i njegova supruga Anuela imali su sina Pavla, Рудић 2008, 367-368.

<sup>43</sup> Aličić 2008, 158.

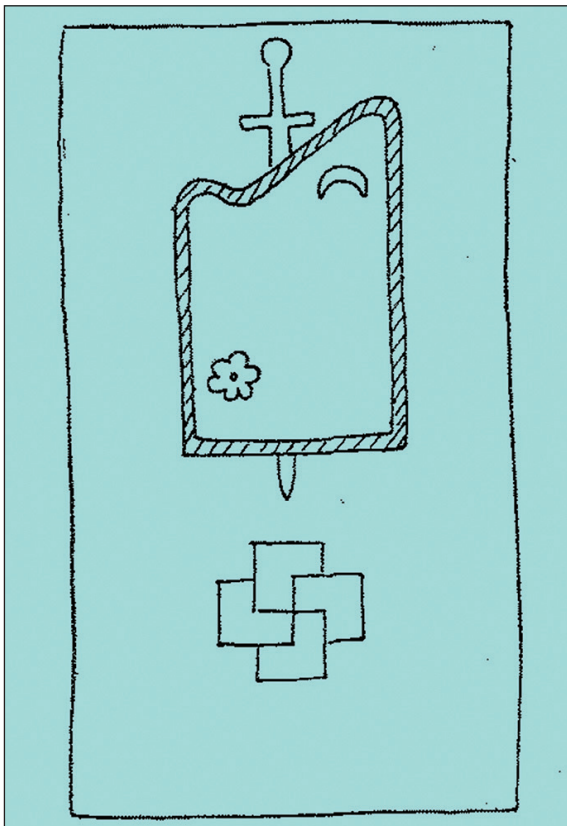
<sup>44</sup> Рудић 2006, 239-240; Fojnički grbovnik 2009, 70, 195.





Sl. 1. Skica terena.

Sl. 3. Bitunja



Sl. 4. Motiv na stečku u nekropoli Baba

u obliku sanduka. Istaknutu poziciju ima jedan stećak u Potkuku koji je dimenzija 255 x 244 x 42 cm. Obrada stećaka je bila dobra, na što ukazuju

pravilni oblici i veći broj njih ima dekorativne i simbolične reljefne motive. Na 160 stećaka uočena su 34 raznovrsna reljefna motiva (krst, polumjesec, svastika, rozeta, vijenac, štit s mačem, ruka s mačem i dr.). U isto vrijeme, nijedan stećak nema natpis.<sup>45</sup>

## Zaključak

Oskudnija izvorna podloga i nedostatak literaturnih pristupa djelimično ograničava, ali ne sprječava prezentiranje historije Bitunje u srednjem vijeku. Blizina Stoca, vlastela Šimrakovići i stećci predstavljaju polazišta za njegovo razumijevanje. Ostvareni uvid u pisane izvore Dubrovačkog arhiva pokazuje da Bitunja predstavlja naselje koje je svoju afirmaciju na historijskoj pozornici ponajviše dobilo zahvaljujući prometnoj putnoj komunikaciji koja je prolazila linijom Stolac-Ljubinja. Privredna dimenzija ove komunikacije dala je Bitunji tipične karakteristike živahnog humskog (hercegovačkog) naselja tokom XV stoljeća. Bitunja se prvi put spominje u izvorima marta 1403. godine, no njena srednjovjekovna starost je svakako duža. Njegova privredna osnova počiva na zemljoradnji i stočarstvu. Često se spominje kao mjesto pljačke i kao područje s kojeg mladići odlaze na šegrtovanje u Dubrovnik. Čitavo područje poznato je po prisustvu Vlaha. Uz Bitunju se svakako povezuju Vlasi. Ipak još uvijek nedostaju konkretnije informacije putem kojih bismo sa sigurnošću identificirali i po nazivu precizirali pojedine katune i vlaške skupine. Stanovnici su vazali vlastele Šimrakovića i Pavlovića. Stećci na ovom području u Zakuku, Potkuku, Lokvama i Babi ukazuju na tipičnu razvijenu lokalnu hercegovačku sredinu dubrovačkog zaleđa u razvijenom srednjem vijeku.

<sup>45</sup> Bešlagić 1964, 79-101.

## Summary

### From the history of Bitunja in the Middle Ages (On the occasion of the first mentioning in the written sources)

Deficient source background and the lack of the literary approaches partly limit, but not completely beset the presentation of the history of Bitunja in middle ages. Closeness of Stolac, Šimrakovići nobility and stećci are representing the starting point for the better understanding of this place. Insight in the written sources from Dubrovnik archive shows that Bitunja represents a settlement which receives his affirmation at the historical scene thanks to the transport road communication between Stolac and Ljubinje. Economic dimension of this communication gave to Bitunja typical character of the airy settlement of Hum (Herzegovina) during the 15th century. Bitunja is mention in the sources in March 1403, but its medieval age is definitely older. Its economic potential lays on the agriculture and animal husbandry. It is often mentioned as a place of the robbery and as a area from which young men were leaving to Dubrovnik for apprenticeship. This whole area is known for the Vlachs. Bitunja is also associated with Vlachs. Nevertheless, more concrete information that could be used in identification and precise specification of katuns and groups of Vlachs are still missing. Population of this area are vassals of Šimrakovići and Pavlovići. Stećci of this area in Zakuk, Potkuk, Lokve and Baba point to the typical local developed Herzegovinian environment of Dubrovnik's hinterland in the developed Middle Ages.

## Literatura

- Aličić, A. S.* 2008, Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine, Islamski kulturni centar, Mostar 2008.
- Anđelić, P.* 1999, Srednjovjekovna humska župa Žaba, u: P. Anđelić / M. Sivrić / T. Anđelić, Srednjovjekovne humske župe, ZIRAL, Mostar 1999.
- Anđelić, P. / Sivrić, M. / Anđelić, T.* 1999, Srednjovjekovne humske župe", ZIRAL, Mostar 1999.
- Anđelić, T.* 1999, Srednjovjekovna župa Dubrave, u: P. Anđelić / M. Sivrić / T. Anđelić, Srednjovjekovne humske župe, ZIRAL, Mostar 1999.
- Bešlagić, Š.* 1964, Stećci u Bitunjoj, Naše starine IX, Sarajevo 1964.
- Динић, М.* 1967, Хумско-требињска властела, Српска академија наука и уметности, Посебна издања 397, Одељење друштвених наука 54, Београд 1967.
- Fojnički grbovnik 2009, Fojnički grbovnik, Prir. D. Lovrenović / E. O. Filipović, Rabić, Sarajevo 2009.
- Мишић, С.* 1996, Хумска земља, Београд 1996.
- Орачић, Н.* 2011, Hudi Bitek, Vijenac 453-455, Zagreb 14. 7. 2011.
- Рудић, С.* 2006, Властела Илирског грбовника, Историјски институт, Београд 2006.
- Рудић, С.* 2008, О кући Хрвоја Вукчића Хрватинића у Дубровнику, Историјски часопис 56, Београд 2008.
- Vego, M.* 1981, Ispisi iz Historijskog arhiva u Dubrovniku o srednjovjekovnoj Hercegovini, Hercegovina 1, Mostar 1981.